

پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه باقر العلوم، رشد علوم سیاسی

عنوان:

جهانی شدن و امنیت ملی ایران

(با تأکید بر مقوله فرهنگ)

استاد راهنما:

حجة الاسلام دکتر نجف لک زایی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد ستوده آرانی

نگارنده:

مهدیه نامدار

1386

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم

اللهم كن لوليک الحجة ابن الحسن، صلوتک علیه و علی آباءه
این رساله را تقديم می دارم به محضر یگانه منجی عالم بشریت حضرت
حجة ابن الحسن العسكري (عج)
که با ظهورش دین حق را جهانی می کند و امنیت و عدالت را برای
جهانیان به ارمغان می آورد.

تقدیر و تشکر

«من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»

سپاس می‌گویم خداوند متعال را که همواره یار و یاور ما در انجام امور است که این پژوهش به یاری او و عنایات ائمه اطهار(ع) انجام شد. در این راستا بر خود لازم می‌دانم از اساتید بزرگوار، دکتر لک‌زایی، دکتر ستوده، مسئولین دانشگاه باقرالعلوم (ع) و همه کسانی که دلسوزانه من را هم در طول تحصیل و هم در تدوین این رساله راهنمایی نمودند، تشکر نمایم.

همچنین از پدر و مادرم، همسر مهربان و فرزندم امیرعلی، که در مدت طولانی نوشتن این رساله، با صبر زیاد، محیطی آرام و مناسب را در خانه برای من فراهم کرده و مشوق من در انجام این کار بودند، کمال قدردانی و تشکر را دارم. در نهایت از کلیه کسانی که بنده را به هر نحو در نگارش و ویرایش این پژوهش یاری کردند، سپاسگذارم.

فهرست مطالب

10	مقدمه: طرح تحقیق.....
11	1- بیان مسئله.....
11	2- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده‌ی آن.....
12	3- سابقه‌ی پژوهش.....
12	4- سؤال اصلی پژوهش.....
12	5- فرضیه‌های پژوهش.....
12	6- مفاهیم و متغیرها.....
13	7- سئوالات فرعی پژوهش.....
13	8- پیش فرض‌های پژوهش.....
13	9- اهداف پژوهش.....
13	10- روش پژوهش.....
14	11- روش گردآوری اطلاعات.....
14	12- سازماندهی پژوهش.....
16	فصل اول: چارچوب نظری و مفاهیم.....
17	گفتار اول: چارچوب نظری (نظریه گفتمان).....
17	1-1. مقدمه.....
19	2-1. پیشینه نظریه‌ی گفتمان.....

21	3-1 نظریه‌ی گفتمان لاکلا و موف
22	4-1 مفاهیم گفتمان:
22	1-4-1 دال و مدلول (signifier and signified):
23	2-4-1 گفتمان (discourse):
23	3-4-1 عناصر (elements):
23	4-4-1 مفصل‌بندی (articulation):
24	5-4-1 وقته (moment):
24	6-4-1 انسداد و توقف (closure):
24	7-4-1 دال مرکزی (nodal point):
25	8-4-1 حوزه‌ی گفتمان‌گونگی (field of discursivity):
25	9-4-1 هویت (identity):
25	10-4-1 بی‌قراری (dislocation):
26	11-4-1 احیا:
26	12-4-1 ضدیت‌ها:
27	12-4-1 سوژه و سوژگی سیاسی (political subjectivity):
28	13-4-1 هژمونی (hegemony):
29	14-4-1 قدرت:
30	5-1 تحلیل جهانی‌شدن بر اساس مباحث گفتمانی
	Error! Bookmark not defined. گفتار دوم: جهانی‌شدن
	Error! Bookmark not defined. 1-2 مفاهیم جهانی‌شدن:
	Error! Bookmark not defined. 2-2 پیشینه‌ی جهانی‌شدن
	Error! Bookmark not defined. 3-2 ماهیت جهانی‌شدن
	Error! Bookmark not defined. الف - جهانی‌شدن به مثابه یک فرایند

ب - جهانی شدن به عنوان یک پروژه... Error! Bookmark not defined.

ج - جهانی شدن به مثابه یک پدیده..... Error! Bookmark not defined.

4_2- ویژگی های ذاتی جهانی شدن..... Error! Bookmark not defined.

5_2- حوزه های نفوذ جهانی شدن..... Error! Bookmark not defined.

گفتار سوم: امنیت..... Error! Bookmark not defined.

1_3- تعریف امنیت..... Error! Bookmark not defined.

1_1_3- تحول تاریخی امنیت..... Error! Bookmark not defined.

2_1_3- امنیت از دیدگاه های مختلف. Error! Bookmark not defined.

3_1_3- ابعاد امنیت..... Error! Bookmark not defined.

بعد سیاسی..... Error! Bookmark not defined.

بعد اقتصادی:..... Error! Bookmark not defined.

بعد نظامی..... Error! Bookmark not defined.

بعد فرهنگی:..... Error! Bookmark not defined.

2_3- امنیت ملی:..... Error! Bookmark not defined.

گفتار چهارم: فرهنگ..... Error! Bookmark not defined.

1_4- تعاریف فرهنگ..... Error! Bookmark not defined.

2_4- فرهنگ شیعه (فرهنگ سیاسی شیعه) Error! Bookmark not defined.

defined.

3_4- فرهنگ و امنیت جهانی:..... Error! Bookmark not defined.

نتیجه فصل..... Error! Bookmark not defined.

فصل دوم: جهانی شدن وانموده..... Error! Bookmark not defined.

مقدمه..... Error! Bookmark not defined.

گفتار اول: لیبرالیسم دال مرکزی **Error! Bookmark not defined.**

1-1- مفهوم لیبرالیسم **Error! Bookmark not defined.**

2-1- اصول لیبرالیسم **Error! Bookmark not defined.**

1. فردگرایی: **Error! Bookmark not defined.**

2. رضایت و قرارداد **Error! Bookmark not defined.**

3. اصل حکومت مشروطه و قانون **Error! Bookmark not defined.**

defined.

4. اصل سکولاریسم **Error! Bookmark not defined.**

5. اصل عدالت اجتماعی و برابری در فرصت ها **Error! Bookmark not defined.**

not defined.

6. اصل محدوددهی زندگی خصوصی و محدوددهی زندگی

عمومی **Error! Bookmark not defined.**

3-1- هژمونی آمریکا **Error! Bookmark not defined.**

گفتار دوم: دال امانیسم **Error! Bookmark not defined.**

1-2- تعریف امانیسم **Error! Bookmark not defined.**

2-1-2- کرامت انسان در امانیسم (دیدگاه معرفت شناسانه) .. **Error! Bookmark not defined.**

Bookmark not defined.

2-1-2- حقوق بشر **Error! Bookmark not defined.**

2-2- مفصل بندی امانیسم در گفتمان جهانی شدن **Error! Bookmark not defined.**

defined.

3-2- امنیت ملی ایران در چارچوب امانیسم **Error! Bookmark not defined.**

defined.

گفتار سوم: دال دموکراسی **Error! Bookmark not defined.**

1-3- مفهوم دموکراسی **Error! Bookmark not defined.**

3-1-1- پیشینهی دموکراسی **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. 2-1-3 امواج دموکراسی

Error! Bookmark not defined. 3-1-3 لیبرال دموکراسی

Error! Bookmark not defined. 2-3 مفهوم دموکراسی در گفتمان جهانی شدن
defined.

Error! Bookmark not defined. ... 1-2-3 تحول در مفهوم دولت

Error! Bookmark not defined. 2-2-3 تحلیلی بر دموکراسی جهانی
defined.

Error! Bookmark not defined. 3-2-3 هژمونی آمریکا

Error! Bookmark not defined. 3-3 امنیت در جهانی شدن وانموده

Error! Bookmark not defined. 1-3-3 امنیت و دموکراسی

Error! Bookmark not defined. 2-3-3 دموکراسی جهانی شده و امنیت ایران
not defined.

Error! Bookmark not defined. گفتار چهارم: دال هویت

Error! Bookmark not defined. 1-4 مفهوم هویت

Error! Bookmark not defined. 1-1-4 انواع هویت

Error! Bookmark not defined. 2-4 هویت در جهانی شدن وانموده

Error! Bookmark not defined. 1-2-4 هویت ملی و جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. ... 2-2-4 چالش‌های جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. . 3-2-4 فرصت‌های جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. ... 3-4 فرهنگ در جهانی شدن وانموده

Error! Bookmark not defined. 4-4 هویت و امنیت

Error! Bookmark not defined. 1-4-4 هویت جهانی شده و امنیت جهانی
defined.

Error! Bookmark not defined. 2-4-4 هویت جهانی شده و امنیت ایران
defined.

Error! Bookmark not defined. گفتار پنجم: دال سیاست

Error! Bookmark not defined. 1-5 سکولاریسم

Error! Bookmark not defined. 1-1-5 مفهوم سکولاریسم

Error! Bookmark not defined. 2-1-5 سکولاریسم و جهانی شدن

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-5 ابزارهای سیاست جهانی

Error! Bookmark not defined. 1-2-5 قدرت

Error! Bookmark not defined. 2-2-5 ابزارهای رسانه‌ای

Error! Bookmark not defined. 3-5 امنیت، سیاست و جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. 1-3-5 آثار سیاست جهانی بر امنیت کشورها

not defined.

Error! Bookmark not defined. 2-3-5 آثار سیاست جهانی بر امنیت ایران

defined.

Error! Bookmark not defined. گفتار ششم: دال عدالت

Error! Bookmark not defined. 1-6 مفهوم عدالت

Error! Bookmark not defined. 1-1-6 تحول مفهوم عدالت در اندیشه‌ی غرب

not defined.

Error! Bookmark not defined. 2-1-6 عدالت در اندیشه لیبرالیسم

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-6 عدالت در پروژه جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. 3-6 امنیت و عدالت جهانی شده

Error! Bookmark not defined. 1-3-6 رابطه‌ی عدالت و امنیت

Error! Bookmark not defined. 2-3-6 امنیت ملی ایران و عدالت جهانی

defined.

Error! Bookmark not defined. گفتار هفتم: تحلیل و بررسی

Error! Bookmark not defined. 1-7- تحلیل بر جهانی شدن وانموده

Error! Bookmark not defined. 1-1-7- چالش در مفاهیم

Error! Bookmark not defined. 2-1-7- چالش در آینده‌ی گفتمان

Error! Bookmark not defined. 2-7- امنیت ایران درون گفتمان

Error! Bookmark not defined. نتیجه‌گیری فصل

Error! Bookmark not defined. فصل سوم: جهانی‌شدن حقیقی و واقعی

Error! Bookmark not defined. مقدمه

Error! Bookmark not defined. گفتار اول: اسلام (دال مرکزی)

Error! Bookmark not defined. 1-1- اسلام شیعی

Error! Bookmark not defined. 2-1- اندیشه‌ی جهان‌شمولی اسلام

Error! Bookmark not defined. 3-1- ظرفیت‌های اسلام در حکومت جهانی

defined.

Error! Bookmark not defined. 1. جهانی‌شدن اسلامی و فرهنگ‌سازی جهانی

not defined.

Error! Bookmark not defined. 2. گسترش آگاهی و دانایی جهانی

defined.

Error! Bookmark not defined. 3. نفی نظام‌های سلطه جهانی

Error! Bookmark not defined. 4. گسترش عدل جهانی

Error! Bookmark not defined. گفتار دوم: دال انسان

Error! Bookmark not defined. 1-2- انسان در متون اسلامی

Error! Bookmark not defined. 1-1-2- کرامت انسان در گفتمان اسلام

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-1-2- نفی فردگرایی

Error! Bookmark not defined. 2-2- حقوق بشر

- 3-2 امنیت ایران در جهانی شدن حقیقی. **Error! Bookmark not defined.**
- گفتار سوم: دال دموکراسی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3 نگرش های متفاوت به دموکراسی. **Error! Bookmark not defined.**
- 2-3 مفصل بندی دموکراسی در گفتمان اسلام **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- تفاوت دموکراسی در گفتمان لیبرال و اسلام **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- 3-3 امنیت ایران و دموکراسی اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**
- گفتار چهارم: دال هویت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-4 انواع هویت در گفتمان اسلامی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1-4 هویت فردی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1-4 هویت اسلامی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-4 هویت جهانی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-4 مفصل بندی هویت در گفتمان اسلام **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- هویت سازی فرهنگ مهدوی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-4 امنیت ایران درون گفتمان..... **Error! Bookmark not defined.**
- گفتار پنجم: دال سیاست..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-5 نفی سکولاریسم..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-5 حاکمیت دین اسلام بر سراسر جهان **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- 3-5 رابطه ی امنیت ایران و سیاست جهانی **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- گفتار ششم: دال عدالت در گفتمان اسلام..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1-6 تبیین عدالت در اسلام..... **Error! Bookmark not defined.**

- Error! Bookmark not defined.** مفهوم عدالت 1-1-6
- Error! Bookmark not defined.** مفهوم مساوات 2-1-6
- Error! Bookmark not defined.** مفصل‌بندی عدالت در گفتمان اسلام 2-6
- defined.**
- 6-2-1- تحقق عدالت در حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) **Error! Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not defined.** عدالت جهانی و توسعه‌ی اقتصادی 2-2-6
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** رابطه‌ی عدالت و امنیت ایران در گفتمان 3-6
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** گفتار هفتم: تحلیلی بر جهانی‌شدن حقیقی.....
- Error! Bookmark not defined.** چشم انداز گفتمان اسلام (آینده‌ی جهان از دیدگاه شیعه)..... 1-7
- Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not defined.** امنیت ایران در این گفتمان..... 2-7
- Error! Bookmark not defined.** چه باید کرد؟..... 3-7
- Error! Bookmark not defined.** نتیجه‌ی فصل.....
- Error! Bookmark not defined.** نتیجه‌گیری.....
- Error! Bookmark not defined.** فهرست منابع.....
- Error! Bookmark not defined.** 1 - منابع فارسی.....
- Error! Bookmark not defined.** الف - کتاب‌ها.....
- Error! Bookmark not defined.** ب - مقالات.....
- Error! Bookmark not defined.** 2 کتاب‌های عربی.....
- Error! Bookmark not defined.** 3 منابع انگلیسی.....

مقدمه:

طرح تحقیق

1- بیان مسئله

پس از پایان جنگ سرد و فروپاشی نظام شوروی نظام دوقطبی جهان شاهد تحولاتی در ساختارهای مختلف در عرصه‌ی بین‌الملل هستیم. این تحولات حاکی از شکل‌گیری موضوعی با عنوان «جهانی‌شدن» است. همساز با این تغییرات امنیت کشورها نیز دستخوش تحولاتی شده است. بدین لحاظ گاه ادعا می‌شود به علت ظهور بازیگران غیرملی در قالب نهادهای سیاسی و غیرسیاسی فراملی و فروملی، بحث از امنیت از سطح ملی از یک‌سو به بخش‌های مختلف و از سوی دیگر به سطوح مختلف (فراملی و جهانی) کشیده شده است. در این میان کشور ایران هم از این تحولات برکنار نمانده است و مباحث «امنیت ملی» آن نیاز به بازنگری و مفهوم‌پردازی جدید دارد. از آن‌جا که مباحث مربوط به جهانی‌شدن و امنیت ملی ایران بسیار گسترده است، این پژوهش مباحث امنیتی ایران، را با نگاهی فرهنگی، در گفتمان جهانی‌شدن مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد (مهم‌ترین بخش از فرهنگ ایران، متأثر از ایدئولوژی اسلام و آموزه‌های شیعه است). برای فهم بهتر موقعیت امنیتی ایران در جهانی‌شدن لازم است که در دو گفتمان رقیب جهانی‌شدن غربی و اسلامی، این موضوع بررسی شود.

2- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده‌ی آن

موضوع جهانی‌شدن و تأثیرات آن بر جوامع امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های اندیشمندان و نظریه‌پردازان در عرصه‌های مختلف علمی است. در عصر حاضر بر هر حوزه‌ای که نظر افکنیم، ردپایی از جهانی‌شدن را در آن مشاهده می‌نماییم. جامعه‌ی علمی کشور ما نیز برای آن‌که از سایر جوامع عقب نماند، نیازمند بررسی‌های گسترده در این زمینه می‌باشد. به خصوص هنگامی که موضوع به امنیت ملی کشور هم مرتبط شود، نیاز به تحقیقات در این زمینه دوچندان خواهد شد. اهمیت این پژوهش در آن است که از سویی پاسخ‌گوی نیاز علمی کشور است و از سوی دیگر سئوالات ذهنی و دغدغه‌های فکری نویسنده را نیز پاسخ می‌دهد.

در رابطه با فایده‌ی بررسی این موضوع باید گفت؛ جامعه‌ی ایران برای پیش‌برد اهداف خود هم در سطح فرو ملی و هم در سطح فراملی و همچنین تدوین استراتژی امنیتی نیاز به برخورد مناسب با تحولات جهانی دارد و این پژوهش می‌تواند تا حدودی در شناخت مسائل و طراحی برنامه‌ها مفید باشد.

3- سابقه‌ی پژوهش

در زمینه‌ی «ایران و جهانی‌شدن» تاکنون کتب و مقالات زیادی نوشته شده است، لیکن هنوز جای کار در این موضوعات وجود دارد. زیرا اولاً: بیش‌تر این نوشته‌ها عمدتاً به خود مسئله‌ی جهانی‌شدن پرداخته‌اند. و در حد توصیف بوده‌اند. ثانیاً: بسیاری از این نوشته‌ها جنبه‌های اقتصادی جهانی‌شدن را دیده‌اند و تأثیرات آن را بررسی نموده‌اند.

از مهم‌ترین کتاب‌ها و مقالات می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

1. «جهانی‌شدن و پیامدهای آن برای ایران» از بهرام نوازانی؛
2. «استراتژی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» نوشته‌ی محمدرضا تاجیک؛
3. چندین مقاله و کتاب با موضوع «جهانی‌شدن و اسلام» از عبدالقیوم سجادی؛

4- سؤال اصلی پژوهش

جهانی‌شدن، چه تأثیری بر امنیت ملی ایران (در بعد فرهنگی) دارد؟ به عبارت دیگر آیا جهانی‌شدن برای امنیت ملی ایران فرصت‌زا است یا تهدیدزا؟

5- فرضیه‌های پژوهش

شناخت چالش‌های امنیت ملی ایران و جهانی‌شدن، وابسته به این است که در فضای چه گفتمانی آن را بررسی می‌کنیم. اگر در گفتمان لیبرالیسم غربی، که جهانی‌شدن وانموده در آن است، به جهانی‌شدن بنگریم، امنیت ملی ایران با چالش‌های زیادی مواجه خواهد بود. اما اگر در گفتمان اسلامی، که جهانی‌شدن حقیقی مدنظر آن می‌باشد، موضوع امنیت ایران بررسی شود، جهانی‌شدن موجد فرصت‌های زیادی برای ایران است و این موجب بالا رفتن ضریب امنیتی ایران می‌شود.

6- مفاهیم و متغیرها

مفاهیم اصلی این پژوهش عبارت است از: جهانی‌شدن، گفتمان، امنیت ملی و فرهنگ.

متغیرهای مستقل این پژوهش جهانی شدن غربی (وانموده) و جهانی شدن اسلامی (حقیقی) و متغیر وابسته آن امنیت ملی ایران می باشد.

7- سئوالات فرعی پژوهش

سئوالات فرعی این پژوهش عبارتند از:

1. گفتمان چیست؟
2. جهانی شدن به چه معنایی می باشد؟
3. فرهنگ چیست؟
4. واژه‌ی امنیت و امنیت ملی چه مفهومی دارد؟
5. جهانی شدن در گفتمان غربی چه تأثیری بر امنیت ملی ایران می گذارد؟
6. جهانی شدن در گفتمان اسلام چه تأثیری بر امنیت ملی ایران دارد؟

8- پیش فرض‌های پژوهش

1. جهانی شدن فرآیندی جهان‌شمول است که همه‌ی کشورها را تحت تأثیر خود قرار می دهد.
2. آمریکا خود را قدرت هژمون در جهان می داند.
3. فرهنگ کشور ایران متأثر از آموزه‌های اسلامی و شیعی می باشد.
4. شیعه تحقق جهانی شدن واقعی را در حکومت امام مهدی (عج) می داند.

9- اهداف پژوهش

هدف این پژوهش شناخت تأثیرات جهانی شدن بر امنیت ملی ایران و پیدا کردن راهکاری برای برخورد مناسب ایران با جهانی شدن است. و لازم است رابطه جهانی شدن و امنیت ملی ایران در دو گفتمان رقیب لیبرالیسم و اسلام بررسی شود تا بهتر بتوان موقعیت امنیتی ایران را درک نمود و متناسب با آن استراتژی‌های بلند مدت و کوتاه مدت امنیتی را تدوین کرد.

10- روش پژوهش

روش این پژوهش علی (تحلیلی) می باشد. و بر اساس روش تحلیل گفتمان شکل گرفته است.

11- روش گردآوری اطلاعات

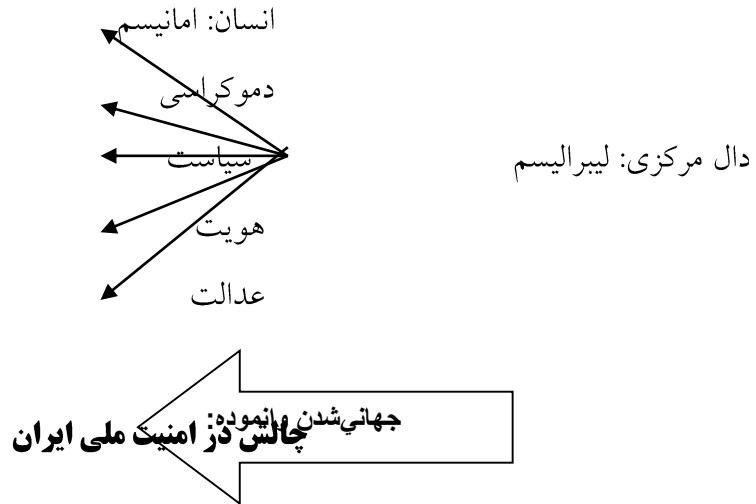
روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

12- سازماندهی پژوهش

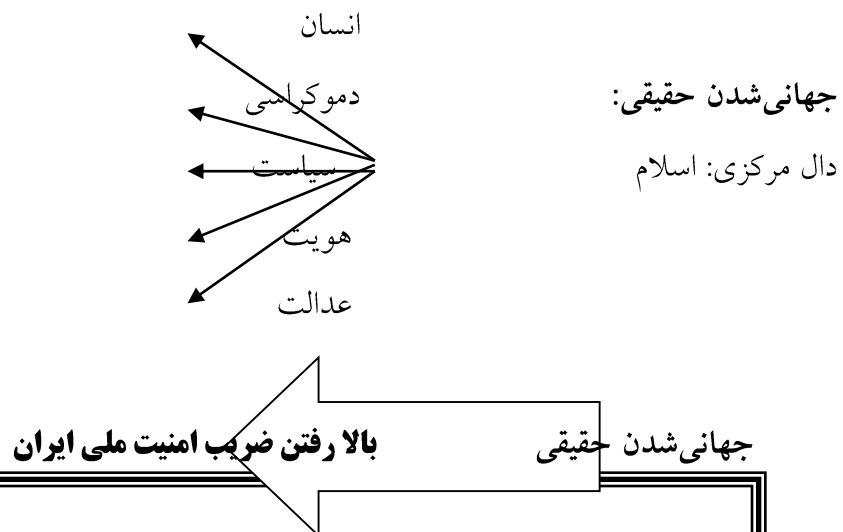
سازماندهی این پژوهش بر اساس فرضیه‌ی آن و در قالب یک مقدمه، سه فصل و یک نتیجه‌گیری شکل گرفته است. پس از بیان مقدمه و طرح کلیات بحث، در فصل اول به چارچوب نظری این تحقیق و مفهوم شناسی (مفاهیم و متغیرها) می‌پردازیم. در فصل دوم امنیت ملی ایران در جهانی شدن و انموده، با دال برتر لیبرالیسم، بررسی می‌شود و در فصل بعد امنیت ملی ایران در وضعیت جهانی شدن واقعی، با دال برتر اسلام، تحلیل می‌گردد. در پایان نیز جمع‌بندی از مباحث و نتیجه‌گیری نهایی را ارائه می‌دهیم.

جهانی شدن و امنیت ملی ایران

1- در گفتمان غرب:

2- در گفتمان اسلام:

فصل اول:

چارچوب نظری و مفاهیم

گفتار اول: چارچوب نظری (نظریه گفتمان)

1-1. مقدمه

نظریه‌ی گفتمان با نقش معنادار رفتارها¹ و ایده‌های اجتماعی در زندگی سیاسی سر و کار دارد. این نظریه به تحلیل شیوه‌ای می‌پردازد که طی آن سیستم‌های معانی یا «گفتمان‌ها»، فهم مردم از نقش خود در جامعه را شکل می‌دهند. نظریه‌ی گفتمان اساساً در زبان‌شناسی متولد شد و تاکنون مراحل مختلفی را پشت سر گذاشته است. در سال 1952 زیگ هریس، زبان‌شناس ساختارگرای آمریکائی، بررسی واحدهای بزرگ‌تر از «جمله» را در کانون توجه زبان‌شناسی قرارداد و آن را **تحلیل گفتمانی** نامید. در تحلیل گفتمان ساختارگرا گفتمان به مثابه زبان، بزرگ‌تر از جمله تعریف می‌شود و نگاهی صرفاً صورت‌گرایانه به متن است. زبان‌شناسان در مطالعه‌ی تحلیل گفتمان دو دیدگاه اصلی و یک دیدگاه انتقادی را مطرح کرده‌اند: نخست دیدگاهی که تحلیل گفتمانی را بررسی و تحلیل واحدهای بزرگ‌تر از جمله تعریف می‌کند و دیگری دیدگاهی است که تحلیل گفتمانی را تمرکز خاص بر چرایی و چگونگی استفاده از زبان می‌داند.

دیدگاه اول، که **ساختارگرایان** هستند، گفتمان را واحد شخصی از زبان می‌دانند که بزرگ‌تر از جمله است و تحلیل گفتمان را تحلیل و بررسی این واحدها تعریف می‌کنند. کارکردگرایان که معتقد به دیدگاه دوم هستند، به بافت، تحلیل و شناخت آن تأکید می‌ورزند؛ آنان زبان را پدیده‌ای اجتماعی می‌دانند و معتقدند که زبان قسمتی از جامعه است. لذا تحلیل گفتمان را مطالعه‌ی جنبه‌های مختلف چگونگی استفاده از زبان می‌دانند و بر روی نقش واحدهای زبانی متمرکز هستند. این نوع از تحلیل گفتمان را می‌توان تحلیل گفتمان **نقش‌گرا** نامید. منظور از بافت در تحلیل گفتمان نقش‌گرا شرایط زمانی و مکانی محدودی است که زبان در آن به کار می‌رود. نقطه ضعف نگرش فوق این است که بافت مورد نظر بسیار محدود و محلی است. از این رو فاولر،

1. practices

هاج، کرس و ترو² در قالب زبان‌شناسی انتقادی، قدرت و ایدئولوژی را نیز وارد جریان غالب تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی کردند. زبان‌شناسی انتقادی در دهه‌ی 80 و 90 رشد قابل ملاحظه‌ای پیدا کرد و به تحلیل گفتمان انتقادی معروف شد. ون دیک³، ودایک⁴ و فرکلاف⁵ بنیانگذار سه رویکرد عمده در تحلیل گفتمان انتقادی هستند.

به این ترتیب سیر تحول تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی را می‌توان در قالب تحلیل گفتمان ساختارگرا، تحلیل گفتمان نقش گرا و تحلیل گفتمان انتقادی خلاصه کرد. وجه مشترک این سه رویکرد این است که در همه‌ی آنها زبان بزرگ‌تر از گفتمان است.⁶

در دهه‌ی 60 همزمان با شکل‌گیری رویکردهای فوق، مفهوم کاملاً متفاوتی از گفتمان در فرانسه توسط فوکو و دیگران شکل گرفت. در این نگرش گفتمان به گونه‌ای تعریف شد که نه تنها زبان را در سیطره‌ی خود می‌گرفت بلکه به کل ذهنیت سوژه شکل می‌داد و کل حوزه‌ی اجتماع را در بر می‌گرفت. بعد از این فوکو مفهوم جدیدی از قدرت را نیز به گفتمان افزود؛ قدرتی که نامرئی و در همه جا حاضر است. قدرتی که دانش می‌آفریند. مفهوم گفتمان فوکو در دو سو حرکت می‌کند: از سوئی تحلیل گفتمان نقش گرا را در حوزه‌ی زبان‌شناسی متحول کرد و منجر به شکل‌گیری زبان‌شناسی انتقادی شد و از سوی دیگر در حوزه‌ی فلسفه‌ی سیاسی مبنای نظریه‌ای بسیار کارآمد و کاربردی توسط ارنستولاکلا و شنتال موف شد. لاکلا و موف در تدوین نظریه‌ی خود از متفکران بسیاری چون سوسور، دریدا، آلتوسر، بارت، گرامشی و دیگران بهره بردند.⁷

2. سیدعلی اصغر سلطانی، تحلیل گفتمان به مثابه روش و نظریه، فصلنامه‌ی علوم سیاسی، سال هفتم، ش 28، 1383، ص 83، به نقل

از:

R. Fowler, B. Hodge, G. Kress and Trew (1929) Language and control (London: Routledge and Kegan paul)

3. Teun Vandijk

4 Ruth Wodak

5 Norman

Fairclough

6. سیدعلی اصغر سلطانی، همان.

7. محمد رضا تاجیک، گفتمان و تحلیل گفتمانی (مجموعه مقالات)، چاپ اول، تهران: فرهنگ گفتمان، 1378، ص 237.

1-2. پیشینه نظریه‌ی گفتمان

نقطه آغاز نظریه‌ی گفتمان مربوط به نظریات سوسور زبان‌شناس سوئیسی است. وی با طرح ساختارهای زبانی اولین قدم‌ها را در ایجاد نظریه‌ی گفتمان برداشت، هر چند مدت‌ها طول کشید تا نظریه‌ی وی برای فهم و توضیح فرآیندهای اجتماعی به کار رود. زبان (long) از نظر سوسور یک نظام نشانه‌ای است که نشانه‌های آن با ایجاد رابطه‌ای سمبلیک با یکدیگر معنا پیدا می‌کنند. یک گفتمان مجموعه‌ای از نشانه‌هاست که در ارتباط با هم و با ایجاد رابطه‌ای سمبلیک با «غیر»، معنا و هویت می‌یابد.

نشانه چیزی است که به جای واقعیت یا نمود می‌نشیند و ما با استفاده از آن واقعیت‌ها را تصور می‌کنیم. نشانه چیزی است که در غیاب هر چیز، موجود تصویری از آن در ذهن می‌شود و ارتباط را ممکن می‌سازد. نشانه امری طبیعی یا خود بخودی نیست، بلکه قراردادی است. بنابراین نشانه‌شناسی عبارت است از یافتن رابطه مناسب میان دال⁸ و مدلول⁹ و هدف آن کشف مناسبتی است میان آنچه نویسنده ارائه کرده و آنچه خواننده فهمیده یا تفسیر کرده است¹⁰. اما هیچ ارتباط ضروری و طبیعی و حتی وضعی بین دال و مدلول وجود ندارد. رابطه دال و مدلول اختیاری و اتفاقی است¹¹.

بنابراین سوسور زبان را نظامی از اصطلاحات مرتبط بدون ارجاع به زمان¹² در نظر می‌گرفت و خصلت در زمانی¹³ و متحول آن را فرعی تلقی می‌کرد. زبان به این معنا با گفتار¹⁴ متفاوت می‌شود. «گفتار عملی فردی است، اما زبان امری اجتماعی است»¹⁵. گفتار استفاده‌ی زبان توسط کاربران در شرایط متفاوت است. سوسور به ساخت اصلی زبان اهمیت می‌دهد ولی گفتار را به دلیل رخنه سلیقه‌ها و اشتباهات افراد ارزشمند تلقی نمی‌کند. رابطه‌ی دال و مدلول نیز در نظام معنایی خاص (زبان) برقرار می‌شود. هویت و معنای هر نشانه یا دال در زبان نه با ارجاع به اشیاء در جهان خارج بلکه در تمایز با نشانه‌های دیگر تثبیت می‌شود. بنابراین نشانه‌ها هویتی

8. Signifier

9. Signified

10. شعبان‌علی بهرام‌پور، درآمدی بر تحلیل گفتمان، ص 31، گفتمان و تحلیل گفتمانی، پیشین.

11. Arbitrary

12. Synchronic

4. Diachronic

5. Parole

15. فردینان دوسوسور، دوره زبان‌شناسی عمومی، کوروش صفوی، چاپ اول، تهران: هرمس، 1378، ص 21.

ارتباطی دارند¹⁶. برای مثال مفهوم رنگ قرمز در تمایز با آبی، زرد و... درک می‌شود. در اینجا سوسور زبان را به بازی شطرنج تشبیه می‌کند که هر نشانه، هویت و ارزش خود را در ارتباط با دیگری و در چارچوب یک نظام قواعد کسب می‌کند.¹⁷ بنابراین یک عنصر، دال یا کلمه زمانی اهمیت دارد که در کل نظام ملاحظه شود. لذا تشکیل معنا براساس نظام تفاوت‌ها درون نظام نشانه‌شناختی زبان و بدون ارجاع به جهان خارج گام بسیار مهمی بود که سوسور برداشت و تأثیرات عمیقی در نظریات بعد از خود گذاشت.

لوی استراوس با استناد به نظریات سوسور، تحلیل ساختاری وی را به حوزه‌ی علوم اجتماعی تسری داد. در نظریات مردم‌شناسانه‌ی وی بر ساختارهای عمیق و ناآگاهانه‌ای تأکید شد که کنش‌ها و رفتارهای مختلف را در بر می‌گیرد و در زبان، اسطوره‌ها و نظام‌های طبقه‌بندی و تمایزگذاری مثل توتمیسم، نوع لباس و آداب و رسوم نماد پیدا می‌کند. ساختارگرائی وی کوششی برای یافتن ساختارهای غیر قابل تغییر است که بازتاب دهنده‌ی ماهیت خرد آدمی‌اند.¹⁸

ژاک دریدا با تأکید بر ضعف‌های نظریه‌ی سوسور و ساختارگرائی، پس‌اساختارگرائی را مطرح کرد. شالوده‌ شکنی مهمترین مفهومی است که دریدا مطرح می‌کند. این مفهوم به معنای جست و جوی نهادها و بنیادها و ساختار شکنی سنت و کشف عناصر سازنده‌ی آن است.¹⁹ براساس نظریه‌ی دریدا عناصر درون گفتمان‌ها و زبان موجودیت و هویت خود را مدیون غیریت و تقابل با دیگری هستند. بنابراین دریدا بر لزوم وجود یک غیر یا بیرون سازنده²⁰ برای شکل‌گیری هویت تأکید می‌کند.

اندیشمند دیگری که با استفاده از نظریات سوسور تأثیر زیادی در نظریه‌ی گفتمان برجای گذاشت فوکو بود. فوکو دو برداشت متفاوت تحت عنوان دیرینه‌شناسی و تبارشناسی ارائه می‌کند. به نظر او حقیقت محصول گفتمان‌هاست. لذا جست و جوی حقیقت در بیرون گفتمان بیهوده است. در دیرینه‌شناسی، فوکو درصدد توصیف قلمرو وجود و عملکردهای گفتمانی و نهادهایی است که صورت‌بندی گفتمانی بر روی آنها تشخیص و قاطعیت می‌یابد. به عبارت دیگر دیرینه‌شناسی در پی شرح شرایط وجود گفتمان و حوزه‌ی کاربرد و انتشار

16. سیدمحمدعلی حسین‌زاده، نظریه‌ی گفتمان و تحلیل سیاسی، فصلنامه‌ی علوم سیاسی، سال هفتم، شماره ی 28، ص 174.

17. فردینان دوسوسور، همان، ص 126.

18. محمد ضیمران، ژاک دریدا و متافیزیک حضور، چاپ اول، تهران: هرمس، 1379، ص 134.

19. همان، ص 44.

آن است. دیرینه‌شناسی از سوژه‌ی حاکم بر تاریخ مرکززدائی می‌کند و به جای آن بر تحلیل قواعد گفتمانی تشکیل اندیشه، تأکید می‌ورزد.

اما در بحث تبارشناسی مسئله‌ی اصلی فوکو این است که چگونه انسان‌ها به واسطه‌ی قرار گرفتن در درون شبکه‌ی ای از روابط قدرت و دانش، به عنوان سوژه²¹ و ابژه²² می‌شوند. در واقع تبارشناسی دل مشغول مرکزیت قدرت و سلطه در شکل‌گیری گفتمان‌ها، هویت‌ها و نهادهاست و می‌کوشد خصلت قدرت محور گفتمان‌های حاکم را بسط دهد.²³

1-3. نظریه‌ی گفتمان لاکلا و موف

نظریه‌ی لاکلا و موف، مفهوم گفتمان خود را از فوکو گرفته‌اند. گفتمان در اینجا نظام معنایی بزرگ‌تر از زبان است. و هر گفتمان بخش‌هایی از حوزه‌ی اجتماع را در سیطره‌ی خود گرفته و بدان وسیله به گفتارها و رفتارهای فردی و اجتماعی شکل می‌دهد.²⁴ لذا بر آن است تا از همه‌ی امور اجتماعی برداشتی گفتمانی ارائه دهد. در واقع این نظریه معتقد است همه‌ی پدیده‌های اجتماعی را می‌توان با ابزارهای تحلیل گفتمانی تحلیل و بررسی کرد. لاکلا و موف با بررسی و ساختارشنکی نظریه‌های متفکرانی مانند مارکس، گرامشی، آلتوستر، استراوس، دریدا، لاکان، سوسور و دیگران (مخصوصاً فوکو)، نظریه‌ی گفتمان خود را در کتاب «هژمونی و استراتژی سوسیالیستی» بیان نمودند.

از نظر لاکلا و موف هر عمل و پدیده‌ای برای معنادار شدن و قابل فهم شدن باید گفتمانی باشد. پدیده‌ها زمانی قابلیت فهم می‌یابند که در کنار مجموعه‌ای از عوامل دیگر در قالب گفتمانی خاص قرار گیرند. هیچ چیز به خودی خود دارای هویت نیست بلکه هویت هر چیز در شبکه‌ای از هویت‌های دیگر که با هم مفصل‌بندی شده‌اند کسب می‌شود. به عبارت دیگر، برای اینکه اشیاء و پدیده‌ها و رفتارها قابل فهم باشند، باید به عنوان جزئی از یک چارچوب گسترده قرار گیرند. لاکلا و موف این چارچوب را «گفتمان» نام می‌نهند. این مفهوم سازی از گفتمان، ویژگی رابطه‌ای²⁵ هویت را تأیید می‌نماید. معنای اجتماعی کلمات، کلام‌ها، کنش‌ها و

21. Subject

22. object

23. هیوبرت دریفوس، فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، حسین بشیریه، تهران: نشر نی، 1376، ص 312.

24. سیدعلی اصغر سلطانی، پیشین، ص 145.

25. Relational

نهادها همگی در ارتباط با زمینه‌ی کلی‌ای که جزئی از آن هستند، درک می‌شوند. لذا برای شناخت آن باید کلیت آن فهمیده شود. ما در صورتی می‌توانیم یک فرایند را درک کنیم، توضیح دهیم و ارزیابی نماییم که قادر به فهم رفتار و گفتمانی که در درون آن، این فرایند اتفاق می‌افتد، باشیم. به عنوان مثال یک تکه سنگ را در نظر بگیرید. بسته به زمینه‌ی خاص اجتماعی که در آن قرار گرفته این سنگ می‌تواند به عنوان یک آجر برای ساختن خانه، یک ابزار برای مجسمه‌ساز و سنگ‌تراش، یک وسیله‌ی دفاع در دست یک فلسطینی، یا یک «مکشوف» برای یک باستان‌شناس تصور شود. تمام معانی و هویت‌های متفاوتی که این قطعه‌ی مادی به خود گرفته بستگی به نوع خاص گفتمان و شرایطی دارد که به آن معنا یا «هستی» می‌بخشد. هر گفتمانی به یک چیز، یک وجود «خاص» می‌بخشد.

1-4. مفاهیم گفتمان:

1-4-1. دال و مدلول (signifier and signified):

دال و مدلول نشانه‌هایی هستند که درون گفتمان وجود دارند. سوسور رابطه‌ی میان دال و مدلول در یک زبان را ثابت فرض می‌کرد. این ثبوت معنای نشانه‌ها برای تحلیل مشکل ساز است. این مشکل را دریدا با سست کردن رابطه‌ی دال و مدلول حل می‌کند. لذا دال‌های شناور نشانه‌هایی هستند که گفتمان‌های مختلف تلاش می‌کنند تا به آنها به شیوه‌ی خاص خودشان معنا ببخشند. دال‌های شناور به حالتی اشاره دارد که نشانه‌ها در میدان مبارزه‌ی گفتمان‌های متفاوت برای تثبیت معنا، شناور و معلق است.²⁶ دال شناور دالی است که هنوز مورد استفاده قرار نگرفته است.

هر دالی درون هر گفتمان به مدلول خاصی اشاره دارد. در واقع در شرایط مختلف مدلول‌های مختلفی به دال منتسب می‌شوند و این که یک دال خاص متضمن چه مدلولی است همواره مورد مناقشه است. برای مثال دال‌های «سیاست»، «تروریسم»، «عدالت»، «انسان» و غیره در گفتمان اسلام و غرب به گونه‌های متفاوتی به کار گرفته شده است.

26. سیدعلی اصغر سلطانی، قدرت، گفتمان و زبان، ساز و کارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر نی، 1384، ص 70.

1-4-2. گفتمان (discourse):

گفتمان از نظر لاکلا و موف حوزه‌ای است که مجموعه‌ای از نشانه‌ها در آن به صورت شبکه ای در می‌آیند و معنایشان در آنجا تثبیت می‌شود. گفتمان کلیت ساختاردهی شده‌ای است که از عمل مفصل‌بندی حاصل می‌شود و شامل مجموعه‌ای از اصطلاحات است که به شیوه‌ای معنادار به هم مرتبط شده‌اند.²⁷ در واقع گفتمان‌ها صورت‌بندی مجموعه‌ای از کدها، اشیاء، افراد و... هستند که پیرامون یک دال کلیدی جایابی شده‌اند و هویت خویش را در برابر مجموعه‌ای از غیریت‌ها به دست می‌آورند. گفتمان‌ها تصور و فهم ما از واقعیت و جهان را شکل می‌دهند و تمام قلمرو زندگی را در بر می‌گیرند.²⁸ البته گفتمان‌ها از لحاظ تاریخی، حدوثی و اقتضائی²⁹ و دارای ساختی سیاسی می‌باشند.

1-4-3. عناصر (elements):

دال و نشانه‌هایی هستند که معنای آنها تثبیت نشده است و گفتمان‌های مختلف سعی در معنادهی به آنها دارند. عناصر دال‌های شناوری (floating signifiers) هستند که هنوز در قالب یک گفتمان قرار نگرفته‌اند. هر دالی قبل از ورود به گفتمان عنصر محسوب می‌شود.³⁰

1-4-4. مفصل‌بندی (articulation):

هر عملی که میان عناصر پراکنده ارتباط برقرار کند، به نحوی که هویت و معنای این عناصر در نتیجه ی این عمل اصلاح و تعدیل شود و هر کنشی که رابطه‌ای میان عناصر گوناگون ایجاد کند، به گونه‌ای که هویت آنها در اثر این کنش تغییر کند مفصل‌بندی نام دارد. مفهوم مفصل‌بندی نقش مهمی در نظریه‌ی گفتمان دارد. عناصر متفاوتی که جدا از هم شاید بی مفهوم باشند، وقتی در قالب یک گفتمان گرد می‌آیند، هویت جدیدی

27. Laclau, E And Mouff, c, Recasting Marxism in Jams Martin (2002: Antonio Gramsci , Critical leading Assessment of Political philosophers (2002), p. 139.

28. Ibit.

29 . Images

30. سیدمحمدعلی حسین زاده، پیشین، ص 179 .

بدست می آورند. لاکلا و موف برای ربط دادن و جوش دادن این عناصر به همدیگر از مفهوم مفصل‌بندی استفاده می‌کنند.³¹

1-4-5. وقته (moment):

دال‌ها و عناصری که در درون یک گفتمان مفصل‌بندی شده‌اند و به هویت و معنایی دست یافته‌اند یک وقته هستند. به عبارت دیگر هر نشانه‌ای که وارد شبکه‌ی گفتمان شود و حول دال مرکزی در حوزه‌ی گفتمان گونگی وجود داشته باشد یک وقته است. معنای این نشانه به علت تفاوتش با دیگر نشانه‌ها (جایگاه‌های متفاوت) تثبیت می‌شود.

گفتمان‌ها تلاش می‌کنند تا از طریق تبدیل عناصر به وقته‌ها و تقلیل معانی متعدد یک نشانه به یک معنا و ایجاد نوعی انسداد در معنای نشانه، ابهام معنایی را برطرف سازند. اما این عمل به طور کامل امکان‌پذیر نیست و معنا به طور صد درصد تثبیت نمی‌شود. زیرا احتمالات معنایی در حوزه‌ی گفتمان‌گونگی ثبات معنا را تهدید می‌کند.³²

1-4-6. انسداد و توقف (closure):

تعطیل موقت در هویت بخشی به نشانه‌ها و تثبیت معنای یک نشانه در یک گفتمان یا به طور کلی تثبیت گفتمان، که البته هیچ‌گاه کامل نیست و همواره نسبی و موقتی است، انسداد می‌باشد. خلق معنا به مثابه یک فرایند اجتماعی شامل عمل تثبیت معنا است. ما از طریق قراردادن نشانه‌ها در شبکه‌ی روابط نشانه‌های دیگر، تلاش می‌کنیم معنایشان را تثبیت کنیم و این کار بوسیله‌ی عمل مفصل‌بندی صورت می‌گیرد. اموری که احتمالات مختلفی را در بر داشتند، در این مرحله یک احتمال برای آن تثبیت می‌شود.

1-4-7. دال مرکزی (nodal point):

این مفهوم را لاکلا و موف از لاکان گرفته‌اند. دال مرکزی نشانه‌ای است که سایر نشانه‌ها در اطراف آن نظم می‌گیرند. این نشانه به عنوان محور واصل قرار گرفته و نشانه‌های دیگر تحت تأثیر آن مفصل‌بندی می‌شوند.

31. سیدعلی اصغر سلطانی، پیشین، ص 73.

32. همان، ص 79.

1-4-8. حوزه‌ی گفتمان‌گویی (field of discursively):

لاکلا و موف معانی احتمالی نشانه‌ها را که از گفتمان طرد می شوند، حوزه‌ی گفتمان‌گویی می نامند. این حوزه در واقع معانی‌ای است که از یک گفتمان سرازیر می‌شود. یعنی معانی‌ای که یک نشانه در گفتمان دیگری و یا داشته است، ولی از گفتمان مورد نظر حذف شده اند تا یک دستی معنایی در آن گفتمان حاصل شود.³³ هر دال معانی متعددی می‌تواند داشته باشد و هر گفتمان با تثبیت یک معنا، معانی بالقوه‌ی زیادی را طرد می‌کند. این معانی همچنان موجودند و امکان ظهور در گفتمانی دیگر و شرایطی دیگر را دارند.³⁴ بنابراین میدان یا حوزه‌ی گفتمان‌گویی فضائی است که نشانه‌ها در دسترس مشترک بین گفتمان‌ها قرار دارند و این نشانه‌ها همان عناصری هستند که هنوز مفصل‌بندی نشده‌اند.

1-4-9. هویت (identity):

هویت را گفتمان‌ها ایجاد می‌کنند و شکل‌گیری گفتمان‌ها قبل از شکل‌گیری هویت‌هاست. بنابراین هویت‌ها گفتمانی‌اند و موقعیتی هستند که در درون گفتمان‌ها به فرد یا گروه اعطا می‌شوند. لذا هویت‌ها نسبی هستند و همواره در معرض نفی قرار دارند. هر پدیده درون گفتمان با توجه به رابطه‌ای که با دیگر عناصر و دال‌ها و مدلول‌ها دارد مفهوم می‌یابد و هویت جدیدی برای آن مفصل‌بندی می‌شود. این مفاهیم همواره با یک معنا تثبیت نمی‌شوند و احتمال رسوخ معنایی دیگر و گفتمانی دیگر وجود دارد. هویت گفتمانی متزلزل و ناپایدار است. دلیل این تزلزل وجود منازعه‌ی بی‌پایان گفتمانی و خصومت است. هویت‌ها تنها در پرتو غیر یا خصم مشخص می‌شوند. با توجه به این یک فرد در گفتمان‌های مختلف، هویت‌های متفاوت اتخاذ می‌کند و در صورتی که گفتمان‌ها متعارض باشند این مسئله می‌تواند منشأ بحران هویت تلقی شود.

1-4-10. بی‌قراری (dislocation):

در مواقعی گفتمان دچار بی‌قراری می‌شود و روابط عادی رسوب‌شده مورد تردید واقع می‌شود. لذا امور برای آن حالت طبیعی ندارد و وضعیت آشفته شده است. بی‌قراری‌ها حوادثی هستند که حاصل رشد خصومت و ظهور غیریت و تکثر در جامعه‌اند. بی‌قراری به موقتی بودن گفتمان‌ها و عینیت‌های اجتماعی اشاره دارد.

33. همان، ص 78.

34. محمدعلی حسینی زاده، پیشین، ص 180.

1.11_4_1. احیا:

مرحله‌ی بعد از بی‌قراری است و رابطه‌ها دوباره تعریف می‌شود. نحوه‌ی ظهور و افول گفتمان‌ها به رابطه‌ی قدرت بین نیروهای اجتماعی بستگی دارد. گفتمان‌های مسلط هستند که تعیین می‌کنند چه چیزهایی در محور باشد و چه نشانه‌هایی در حاشیه.

1.12_4_1. ضدیت‌ها:

ایجاد و تجربه‌ی ضدیت‌های اجتماعی امری محوری برای نظریه‌ی گفتمان در سه جنبه می‌باشد: اول اینکه ایجاد یک رابطه‌ی خصمانه که اغلب منجر به تولید یک بیرون (out side) یا دیگری (other) می‌شود برای تأسیس مرزهای سیاسی امری حیاتی است. دوم اینکه شکل‌گیری روابط خصمانه و تثبیت مرزهای سیاسی، امری محوری برای تثبیت بخشی از هویت فرماسیون‌های گفتمانی و کارگزاران اجتماعی است. و سوم اینکه تجربه‌ی ضدیت نمونه‌ای است که حدوثی بودن هویت را نشان می‌دهد.³⁵

این «ضدیت» با «تضاد» هگلی و مارکسیستی متفاوت است. نزاع طبقاتی مارکسیستی دارای یک جهت‌گیری از پیش تعیین شده است. تضاد در مارکسیسم در درون نظام روی می‌دهد و به فروپاشی آن منجر می‌شود. اما ضدیت به رابطه‌ی یک پدیده با چیزی بیرون از آن اشاره دارد که نقش اساسی در هویت بخشی و تعیین آن پدیده ایفا می‌کند. لاکلا مفهوم بیرون سازنده (constitutive out side) را برای توضیح ویژگی‌های غیریت به کار می‌برد و همچون دریدا بر وجود غیر (other) یا دشمن تأکید می‌کند.³⁶ به هر حال شرایط وجودی یک گفتمان وابسته به غیر است. و این غیر نقش اصلی را در هویت بخشی و فعلیت گفتمان‌ها ایفا می‌کند. هیچ گفتمانی بدون تمایز و غیریت سازی ایجاد نمی‌شود.

بنابراین گفتمان‌ها به گونه‌ای عمل می‌کنند که ذهنیت سوژه را در راستای قطب «ما» و «آنها» سامان دهند. براساس همین ذهنیت دوگانه، کلیه‌ی رفتارها و کردارهای سوژه به گونه‌ای شکل می‌گیرد که او تمامی پدیده‌ها را در قالب دوگانه‌ی ما—آنها می‌ریزد و این دوگانگی بصورت برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی در کردار و رفتار

³⁵ دیوید مارش، روش و نظریه در علوم سیاسی، ترجمه‌ی امیرمحمد حاجی یوسفی، چاپ اول، تهران: پژوهشکده‌ی مطالعات راهبردی، 1378.

ص 205.

³⁶ سیدمحمدعلی حسینی زاده، پیشین، ص 181.

سوژه نمایان می شود. «ما» برجسته شده و «آنها» به حاشیه رانده می شود. بنابراین هویت یابی به واسطه ی غیریت سازی و غیریت ها به کمک برجسته سازی و حاشیه رانی شکل می گیرد.

برجسته سازی با تولید اجماع چهره ی قدرت را طبیعی و بدیهی جلوه می دهد و آن را از نظرها پنهان می کند. برجسته سازی و حاشیه رانی سازوکاری است که به واسطه ی آن گفتمان ها سعی می کنند نقاط قدرت «خود» را برجسته سازند و نقاط ضعف خود را به حاشیه رانده و پنهان کنند و بالعکس نقاط قوت «غیر» یا دشمن را به حاشیه رانده و نقاط ضعف او را برجسته کنند.³⁷ این مسئله در تحلیل مسائل به صورت گفتمانی بسیار مورد توجه است زیرا با شناخت «خود» و «دیگری» در هر گفتمان به سادگی می توان هویت آن ها را بررسی کرد.

1-4-12_ سوژه و سوژگی سیاسی (political subjectivity):

لاکلا و موف خصلت ماقبل گفتمانی سوژه را نفی نمی کنند. سوژه ی سیاسی در شرایط تعیین یافتگی یک گفتمان تحت انقیاد و مطیع گفتمان است. به بیان دیگر ساختار گفتمانی در شرایط تثبیت یافتگی بر سوژه ها جبر ساختاری اعمال می کند و آن ها مستقل نیستند. هر موقعیت سوژه ای³⁸ از طریق روابط متمایز با موقعیت های سوژه ای دیگر ساخته می شود. سوژه ها در درون ساختار گفتمانی به هویت شناخت از خود دست می یابند و بر اساس آن دست به عمل می زنند. اما اگر درون گفتمان حالت بی قراری و تزلزل رخ دهد، سوژه ی سیاسی دیگر نه به عنوان عامل، بلکه به عنوان کارگزار نقش فعالی را برای برتری بخشیدن به گفتمان های جدید ایفا می کند. لاکلا و موف همچنین قائل به تمایز میان موقعیت های سوژه و سوژگی سیاسی هستند. مفهوم نخست به موقعیت یابی سوژه ها در گفتمان های گوناگون اشاره دارد. این بدین معناست که افراد می توانند دارای تعداد متعددی موقعیت های سوژه باشند، به طور مثال یک کارگزار در گفتمان های مختلف می تواند به عنوان «یک سیاه»، «یک کارگر»، «یک مسیحی»، «یک زن»، «یک طرفدار محیط زیست» و غیره باشد. هویت های متفاوت می تواند با گفتمان هایی چون «ناسیونالیسم»، «سوسیالیسم»، «محافظه کاری»، «فاشیسم» و غیره پیوند بخورد.³⁹

37. برگرفته از نظریه ی دکتر سید علی اصغر سلطانی در رابطه با حاشیه رانی و برجسته سازی؛ از کتاب قدرت، گفتمان و زبان، پیشین،

ص 112.

38 Subject positions.

39. دیوید مارش، پیشین، ص 208.

1-4-13- هژمونی (hegemony):

در تحلیل گفتمان، مبارزه برای دستیابی به استیلا از طریق پروژه‌های سیاسی از اهمیت زیادی برخوردار است. این بدین علت است که رفتارهای استیلاجویانه در فرایندهای سیاسی، رفتارهایی محوری محسوب می شوند و فرایندهای سیاسی هم به نوبه ی خود برای شکل‌گیری، کارکرد و انحلال گفتمان‌ها اهمیت حیاتی دارند. اگر (و زمانی که) یک پروژه یا نیروی سیاسی نقش تعیین‌کنندگی قواعد و معانی را در یک صورت‌بندی خاص به دست آورد، استیلا حاصل می‌شود.⁴⁰ اعمال هژمونیک نمونه‌ای از اعمال سیاسی‌اند و شامل پیوند هویت‌های متفاوت و نیروهای سیاسی به یک پروژه مشترک و ایجاد نظم اجتماعی جدید از عناصر پراکنده و متنوع است. مفهوم هژمونی در گفتمان ریشه در اندیشه‌ی گرامشی دارد.

نظریه‌ی هژمونی آنتونیو گرامشی متفکر مارکسیست ایتالیایی مکتب مهمی در مطالعات فرهنگ به شمار می رود. از آن‌جا که این پژوهش بررسی فرهنگی جهانی‌شدن و امنیت ملی ایران است، لازم است به نظریه‌ی گرامشی اشاره‌ای شود. امروزه بسیاری، نظریه‌ی هژمونی را نظریه‌ی اصلی و مادر در مطالعات فرهنگی می‌دانند. میان هژمونی و سلطه و اجبار تفاوت کیفی وجود دارد. در جامعه‌ای که هژمونی برقرار است، میزان بالائی از وفاق و اجماع و ثبات اجتماعی وجود دارد. هژمونی فرایندی است که در آن طبقه‌ی حاکمه جامعه را به شیوه‌ای اخلاقی و فکری هدایت و کنترل می‌کند و طبقات تحت سلطه از آرمان‌ها و ارزش‌ها حمایت می‌کند که مورد نظر طبقه‌ی مسلط است و آن‌ها را به ساختار قدرت کلی در جامعه پیوند می‌زند. در این جوامع نیازها و علائق و ارزش‌های فرهنگی طبقه‌ی مسلط به عنوان نیازها و علائق و ارزش‌های کل جامعه پذیرفته شده است. با این حال اگرچه هژمونی به معنی میزان بالائی از وفاق و اجماع است، لیکن در جامعه هژمونیک امکان کشمکش و مقاومت یکسره از میان نمی‌رود و از همین رو طبقات مسلط می‌باید به طبقات تحت سلطه امتیازاتی بدهند. به سخن دیگر ایدئولوژی هژمونیک «گفتمان مسلط» است. بنابراین فرهنگ در هر عصری نهایتاً چیزی جز پذیرش رضایت‌آمیز ارزش‌های طبقه‌ی بالا به وسیله‌ی عامه‌ی مردم نیست. از این رو هژمونی فرهنگی در حفظ نظام اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای را دارد.⁴¹

40. همان، ص 102.

41. حسین بشیریه، نظریه‌ی های فرهنگ در قرن بیستم، صص 29-31.

گرامشی با به کارگیری مفهوم هژمونی بخشی از فرایندهای معنابخش را از زیربنا به روبنا انتقال داد، ولی همچنان اعتقاد مارکسیستی خود مبنی بر معنابخشی اقتصاد و روابط تولید را حفظ کرد. اما لاکلا و موف این در لایه را ادغام کردند و اصالت را به فرایندهای گفتمانی و سیاسی دادند. از نظر اینان، این مفصل‌بندی‌های سیاسی هستند که تعیین می‌کنند ما چگونه فکر و عمل کنیم.

بنابراین هژمونی یک گفتمان مبتنی بر انسجام معنایی دال‌های دیگر حول دال مرکزی است.⁴² هژمونی زمانی حاصل می‌شود که دال خاصی به مدلولش نزدیک‌تر شود و اجماع بر سر معنای آن نشانه حاصل شود. مهم این است که این «دال مرکزی» معنای مورد نظر خود را به بقیه‌ی دال‌ها انتقال می‌دهد. رفتارهای هژمونی تعیین‌کننده‌ی قواعد مسلطی که گفتمان‌ها و فورماسیون‌های اجتماعی را می‌سازند، هستند. این نمونه از رفتار سیاسی دو شرط را مفروض می‌پندارد:

— اول این که لازمه‌ی رفتارهای هژمونیک ترسیم مرزهای سیاسی است. به عبارت دیگر باید کشمکش میان نیروهای مخالف و جداسازی برخی از احتمالات در تأسیس هژمونی وجود داشته باشد. از این رو رفتار استیلاجویانه، اغلب شامل به کارگیری قدرت است. زیرا طی آن یک پروژه‌ی سیاسی می‌کوشد تا خواسته‌ی خود را بر دیگران تحمیل کند.

— دوم این که لازمه‌ی رفتارهای استیلاجویانه، در دسترس بودن⁴³ دال‌های شناوری است که توسط گفتمان‌های موجود تثبیت نشده اند. به سبب در دسترس بودن عناصر حدوثی و مشروط، هدف رفتارهای هژمونیک، مفصل‌بندی آن عناصر در یک پروژه‌ی سیاسی در حال توسعه و در نتیجه معنابخش است.⁴⁴

1-4-4-1- قدرت:

در تسلط یافتن یک گفتمان قدرت نقش اساسی را دارد. در بحث از قدرت، لاکلا و موف به نظریه‌های فوکو در تبارشناسی نزدیک می‌شوند. از این منظر قدرت چیزی نیست که افراد در اختیار دارند و بر دیگران اعمال می‌کنند، بلکه چیزی است که جامعه را به وجود می‌آورد و جهان اجتماعی را می‌سازد و معنادار می‌کند. شکل‌گیری هر هویت و جامعه‌ای محصول روابط قدرت است. هر هویت با طرد احتمالات رقیب، خود را

42. سیدعلی اصغر سلطانی، تحلیل گفتمان به مثابه روش و نظریه، پیشین، ص 149.

43. Availability.

44. محمد رضا تاجیک، پیشین، صص 146-147، همچنین نک. دیوید مارش، ص 209.

تثبیت می‌کند. حذف قدرت به پراکندگی و تجزیه می انجامد و لذا نمی‌توان جامعه‌ای فارق از روابط قدرت تصور کرد و به همین دلیل مفاهیمی چون رهائی اصولاً در گفتمان‌ها امکان‌پذیر نیستند.⁴⁵

1-5- تحلیل جهانی‌شدن بر اساس مباحث گفتمانی

این‌که حقیقتاً بتوان گفت که جهانی‌شدن چیست، کمی مشکل است. زیرا در گفتمان‌های مختلف، جهانی‌شدن براساس نوع مفصل‌بندی درونی آن که خود ناشی از چگونگی تعامل گفتمان‌های موجود و متخاصم می‌باشد، ماهیتی متفاوت پیدا می‌کند. در اینجا ما با گفتمان‌های مختلف و متکثر و تعاریفی متعدد جهانی‌شدن مواجه هستیم تا جایی که برخی خود جهانی‌شدن را گفتمان‌هایی متکثر تلقی کرده‌اند. اما لازم است بگوییم که در برابر چنین تلقی متکثر از گفتمان‌های جهانی‌شدن، که برخی اندیشمندان نظیر فرکلاف هم بر آن تأکید دارند، در برخی تعابیر از گفتمان واحد جهانی‌شدن سخن رفته است. محمد رضا تاجیک اظهار می‌دارد:

«از منظر دیگر، می‌توان گفت که جهانی‌شدن فراگفتمان و یا فرا—روایت عصر ماست.

همچون هر گفتمان دیگری، فراگفتمان جهانی‌شدن نیز ترکیبی است از قدرت، مقاومت،

معرفت، واقعیت، وانموده، اسطوره و ...»⁴⁶.

در برخی تعابیر دیگر، گفتمان جهانی‌شدن را گاه با مدرنیسم یکسان می‌دانند و گاه با فرامدرنیسم (پسا مدرنیسم) همراه دانسته‌اند.⁴⁷ با توجه به اختلاف نظرهای جدی و گاه متناقض درباره‌ی جهانی‌شدن، به نظر می‌رسد به جای تلقی جهانی‌شدن به مثابه یک گفتمان واحد، تصویر جهانی‌شدن به مثابه وضعیت جدید منازعه‌ی گفتمانی بهتر باشد. به دلیل قرائت‌های مختلف، ما شاهد ظهور گفتمان‌های مختلف در جهانی‌شدن هستیم.

در این پژوهش جهانی‌شدن را در دو ساختار اسلام‌گرایی و غرب‌گرایی بررسی خواهیم کرد و با توجه به مفصل‌بندی عناصر درون این دو گفتمان تعابیری چون امنیت ملی و فرهنگ، هویت خود را پیدا خواهند کرد.

ترسیم این دو فضای گفتمانی، تا حدودی با نظریه‌ی گفتمان لاکلا و موفه نیز همخوانی دارد. به نظر آن‌ها گفتمان‌ها در تقابل و غیریت سازی با یکریگر شکل می‌گیرند و هر گفتمانی در نزاع با گفتمان‌های دیگر سعی دارد واقعیت را به‌گونه‌ای دیگر تعریف کند و خط‌مشی‌های مختلفی برای عمل اجتماعی ارائه کنند. بنابراین در

45. محمد علی حسینی زاده، پیشین.

46. محمد رضا تاجیک، جهانی‌شدن و هویت، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ش 3، 1381، صص 87-88.

47. رک. سیدعبدالعلی قوام، جهانی‌شدن و جهان سوم، چاپ دوم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، 1383، صص 255-256.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

شرایط جهانی شدن گفتمان‌های مختلف بر سر معنادهی به مفاهیم و دال‌ها و در فرایند غیریت‌سازی و نفی یکدیگر به نزاع برمی‌خیزند و هرکدام از گفتمان‌ها سعی می‌کنند الگوی خود را تنها گونه‌ی متصور جهانی شدن ارائه نموده و ساختار زندگی انسانی را در عصر جهانی شدن تعریف نمایند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد